

ISSN 1999-4214 (print)
ISSN 2957-5095 (online)

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN
HUMANITIES
INSTITUTE

№4/2025

Жылына 4 рет шығады
2001 ж. шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001 г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Астана, 2025

Бас редактор **Дауренбекова Л.Н.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты
Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
философия докторы (PhD)

Редакция алқасы

Аймұхамбет Ж.Ә.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ақтаева К.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша.
Әбсадық А.А.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Аасланд Е.	философия докторы (PhD), профессор
Бредихин С.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
Ермекова Т.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
Есиркепова К.Қ.	филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Жүсіпов Н.Қ.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
Каранфил Г.	философия докторы (PhD), профессор, Комрат мемлекеттік университеті, Кишинев, Молдова
Курбанова М.М.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
Қамзабекұлы Д.	ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Құрысжан Л.Ә.	филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
Онер М.	философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
Олдфилд А.	Философия докторы (PhD), профессор, Каролина Университеті Каролина, АҚШ
Пименова М.В.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	философия докторы (PhD), профессор, Токат Газиосманпаша университеті, Токат, Түркия

Редакцияның мекенжайы: 010009, Астана қ., Жұмабаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.
Меншіктенуші: «А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты»
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды. Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Басуға 30.12.2025 ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.
Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 89
«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

© А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова
Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова

Редакционная коллегия

Аймухамбет Ж.А.	доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Актаева К.	доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша.
Абсадық А.А.	доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Аасланд Е.	доктор философии (PhD), профессор
Бредихин С.Н.	доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
Ермекова Т.Н.	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
Есиркепова К.К.	кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Жусипов Н.К.	доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
Каранфил Г.	доктор философии (PhD), профессор, Комратский государственный университет, Кишинев, Молдова
Курбанова М.М.	доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
Камзабекулы Д.	академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курысжан Л.А.	кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
Онер М.	доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
Олдфилд А.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Каролины Каролина, США
Пименова М.В.	доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Токат Газиосманпаша, Токат, Турция

Адрес редакции: 010009, г. Астана., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.

Собственник: «Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова».

Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022

Подписано в печать 30.12.2025 ж. Формат 60*84 1\8. Бум. типогр.

Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89

Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

©Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**
Candidate of Philological Science, Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute
Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**
Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute

Editorial Board

Aimuhambet Zh.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Aktayeva K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
Absadyk A.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Aasland E.	
Bredikhin S.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
Гайнуллина Ф.А.	Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
Yermekova T.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
Yesirkepova K.K.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Zhusipov N.K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
Karanfil G.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Komrat Devlet Univerditesi, Kishinev, Moldova
Kurbanova M.M.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
Kamzabekuly D.	Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Kuryszhana L.A.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
Oner M.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
Oldfield A.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Coastal Carolina University Carolina, USA
Pimenova M.V.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
Seifullina F.S.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF
Senmez O.F.	(PhD), Professor, Tokat Gaziosmanpasa University, Tokat, Turkey

Editorial address: 010009, Astana., 4, Prospect Zhumabayev
Tel/Fax: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute.

Owner: «A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No. KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 30.12.2025 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

© A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

ЖАҚСЫЛЫҚОВА К.Б.,
ҮДЕРБАЕВ А.Ж.

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

АБИЛМАЖИНОВА А.Б., АХМЕТОВА М.К., ЕКЕР С.	Қазақ тілдік санасындағы «қыз ұзату» тойының репрезентациясы	7
АЙДАРБЕК Қ.Ж., ИМАНБЕРДИЕВА А.Б., ЖУНУСОВА А.С.	Қазіргі ғылыми коммуникациядағы терминологиялық элементтер	22
AKIZHANOVA D.M., SATENOVA S.K., OMAROVA A.S.	The semantics of onyms: interlingual transfer of toponyms in the Akmola region	31
ЕСИМБЕКОВА Д.Б.	Иммерсивті сөздік – кәсіби лексиканы меңгертудің заманауи құралы	44
КАНАШАЕВА Г.А., АШИРКУЛОВ К.Б., ӘШІРХАНОВА Қ.М.	Ұлттық код: «Құтадғу білік» еңбегіндегі жомарт/ақи концепті	55
КЕНЖЕХАНОВА Н.Қ., ЖЫЛҚЫБЕКҰЛЫ Б., АГАБЕКОВА Ж.А.	Көптілді академиялық ортадағы терминжасам және аударма стратегиялары: қытай және қазақ тілдері негізінде	66
КУДЕРИНОВА К.Б., ЕСКЕНДІР Ж.Е.	Сөз стилистикасы	82
МАКУЛБАЕВА А.А., БАЙДРАХМАНОВ Д.Х.	Подкасттардағы киберсленгтерге лексикалық және семантикалық талдау	92
НУРБАЕВА А.М., БАЙСЫДЫК И.Б., КУРМАШЕВА Г.Б.	Англицизмы как лингвистическое явление в рекламных слоганах казахстана: структурно-семантический и прагматический анализ	102
НУРКИНА Н.А., БАРАТОВА М.Н.	Мәшһүр Жүсіптің «Гүлшат-Шеризат» дастанындағы көнерген сөздердің мағыналық-көркемдік қызметі	114
OMARBEKOVA G.A.	Digital culture in the kazakh context: contemporary issues	124
ӨМІРЗАҚОВА А.К., ЖАҚСЫЛЫҚОВА К.Б., ҮДЕРБАЕВ А.Ж.	Қ. Сәтбаев оқу мәтініндегі қазақ өлшем атауларының этнолингвистикалық репрезентациясы	133
ТАНЕШ Б., МЕЙРАМОВА С.А., ЗАГАТОВА С.Б.	Қазақ, ағылшын тілдеріндегі паремиологиялық бірліктердің мәдени ерекшеліктері	144
ТОЛЕУКОНЫР Ж.К.	«Әке» концептісінің мағыналық құрылымы және әлеуметтік-мәдени аспектісі (М. Әуезов шығармалары бойынша)	156

ӘДЕБИЕТТАНУ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERATURE STUDIES

АБДЫРОВА А.О., ЖАЕВА Р.Р.	Ғалым Қ. Жүсіп еңбектеріндегі әдеби көркемдік түр сипатының зерттелу ерекшеліктері	166
АЛИМБАЕВ А.Е.	Көне түркі жазба мұраларындағы «мәңгілік» мотивінің жырлануы	178
БӘШІРОВ Н.Қ.	Байбатыр Ержанұлының публицистикалық мақалаларындағы ағартушылық ұстаным	189
БУТЕЕВ Б.О.	Смех между Востоком и Западом: Абай Кунанбайұлы и Анри Бергсон	200
SULEIMENOVA ZH.A., GALYMZHANOV B.G.	Religious motifs comparative analysis of Zhusup Kopeyuly and Ahmed Yasawi works	208
ҚУАНЫШБАЕВА Н.А., САҒЛАМ С.	Алаш кезеңіндегі балалар әдебиетінің көркемдік-жанрлық жүйесі	217
ШАЛҒЫНБЕКОВА А.Б., АМРЕНОВ А.Д.	Ақын Мәжит Айтбаевтың поэзиясы	227

ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ – МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ – METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

КАРЫБАЕВА С.Е., ЖҮНІСОВА К.Қ.	Білім беру үдерісіндегі семантикалық оқытудың рөлі: мәтіндермен жұмыс істеу стратегиялары, кезеңдері және әдістері	237
----------------------------------	--	-----

*А.Б. ШАЛҒЫНБЕКОВА¹

А.Д. АМРЕНОВ²

Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар Педагогикалық университеті,
Қазақстан, Павлодар^{1,2}

(e-mail: ayauuzhan@mail.ru¹, adilbek.61@mail.ru²)

АҚЫН МӘЖИТ АЙТБАЕВТЫҢ ПОЭЗИЯСЫ

Аңдатпа. Мақалада Екінші дүниежүзілік соғыс жылдарында әскери тұтқында болған ақын Мәжит Айтбаевтың әдеби мұрасы, шығармашылығы қарастырылады. Қазақ әдебиетінің тарихында өзіндік орыны бар дарынның соғыс тұтқынында жүріп жазған поэма, баллада, өлеңдерінің көркемдік ерекшелігі, тақырыптық-идеялық өзектілігі талданады. Поэма, балладаларында романтизм эстетикасына тән бейнелеу тәсілдері ұштастырылғаны айтылады. Поэзиясындағы басты тақырыптар арнасы екшеліп, көңіл-күй, табиғат лирикасының терең психологизмге құрылуының қоғамдық-әлеуметтік негіздері айқындалады. Жырықта жүріп қамыққан сыршыл ақынның туған елі мен жеріне, туған-туысқандары мен ата-анасына, сүйгеніне деген сағынышы жырланған лирикалық өлеңдерінің қазақ әдебиеті тарихындағы маңызы зерделенеді. Қазақ поэзиясының көркемдік жүйесін, жанрлық сипатын романтикалық поэма, балладаларымен еселеудегі ақындық қызметі бағаланады. Мәжит Айтбаевтың әдеби мұрасын қарастыра келіп, оның шығармашылығы соғыс тұтқынындағы ақынның күрделі тағдырын тереңірек тануға мүмкіндік беретінін ұғынамыз. Ол қазақ поэзиясында соғыс тұтқынындағы адам тағдырын жырлаған жаңашыл ақындардың бірі болды деген қорытынды жасалады.

Кілт сөздер: Екінші дүниежүзілік соғыс, әскери тұтқын, Мәжит Айтбаев, ақын, поэзиясы, әдеби мұра, шығармашылығы.

Кіріспе. Кеңестік кезеңде үстемдік еткен әміршіл-әкімшіл жүйе ұлттық сананың қалыптасуына, еркін ойдың дамуына және шығармашылық еркіндікке елеулі түрде шектеу қойып, көптеген қаламгерлердің тағдыры мен әдеби мұрасының бұрмаланып бағалануына алып келді. Соның салдарынан ұлттық әдебиеттің тұтас бір қабаты толыққанды зерттеусіз қалды. Осы себепті өткен тарихи кезеңнің қателіктерінен арылып, тоталитарлық жүйенің қысымынан алынар тағылымды тәуелсіздік рухы мен жаңарған ұлттық сана тұрғысынан қайта зерделеу – қазіргі қоғам үшін де, әдебиеттану ғылымы үшін де аса маңызды әрі уақыт талабынан туындаған өзекті міндет болып табылады.

Тәуелсіздік жылдарындағы қазақ әдебиеттану ғылымында, әдебиет тарихында зерттеу нысанынан тыс қалып келе жатқан аса өзекті тақырыптар аз емес. Әміршіл-әкімшіл жүйеге құрылған кеңестік қоғамға тән өткеннің қателіктерінен арылып, тоталитаризм қысымынан тағылым алу – жаңаруға бет алған қоғам үшін қашанда көкейкесті. Советтік ұтсыздандыру саясатына қарсылықтан туған «ЕСЕП» (Елін сүйген ерлер партиясы) қалам қайраткерлері Б.Ысқақов, М.Темірұлы, А.Нәрешов, А.Нәрешов, К.Жүністегі сынды тұлғалар шығармашылығы, Екінші дүниежүзілік соғыс жылдарында әскери тұтқында болған Мәжит Айтбаев, Мәулікеш Қайболды, Әли Асқар, Хамза Абдуллин, Мәжит Аяпбектің әдеби мұрасы жан-жақты қарастырылып, объективті бағалауды қажет етеді. Ақын Мәжит Айтбаевтың соғыс тұтқынында жүріп жазған поэзиясы, шығармашылық ізденісі қазақ әдебиетінің көркемдік-эстетикалық жүйесін еселеп, жанрлық сипатын үстей түсті. Әсіресе поэма, балладалары, көңіл-күй лирикасы, табиғат лирикасы және

көркем аудармалары ақындық болмысының өзіндік шеберлігіне бойлатады. Ақын қазақ поэзиясында алғашқылардың бірі болып соғыс тұтқынындағы шерлі жанының мұңы мен зары, қайғысы мен қасіреті көрініс тапқан шоғырлы өлеңдер тудырды.

Ақын Мәжит Айтбаевтың соғыс тұтқынында жүріп жазған поэзиясы қазақ әдебиетінде айрықша орын алады. Оның шығармашылық ізденісі ұлттық поэзияның көркемдік-эстетикалық жүйесін байытып, жанрлық аясын кеңейтті. Ақынның поэмалары мен балладалары, көңіл-күй және табиғат лирикасы, сондай-ақ көркем аудармалары оның терең ойлы, шебер суреткер екенін айқын танытады. Мәжит Айтбаев қазақ поэзиясында алғашқылардың бірі болып соғыс тұтқынындағы адамның ішкі жан әлемін, шерлі көңіл-күйін, мұңы мен зары, қайғысы мен қасіретін көркем бейнеге айналдырған шоғырлы өлеңдер жазды.

Оның поэзиясынан адамдық рухтың сынбаған беріктігі, үміт пен сенімнің оты, елге, туған жерге деген сағыныш сезімі айқын аңғарылады. Бұл шығармалар тек жеке бір ақынның тағдырын ғана емес, соғыс жылдарындағы мыңдаған тағдырлардың ортақ трагедиясын бейнелейді. Сондықтан Мәжит Айтбаевтың және онымен тағдырлас қаламгерлердің әдеби мұрасын тәуелсіздік кезеңінің биігінен бағалау – қазақ әдебиетінің тарихын толықтырумен қатар, ұлттық рухани сананың жаңғыруына қызмет ететін маңызды ғылыми-рухани іс болып табылады.

Әдістеме және зерттеу әдістері. Зерттеуде әдеби-тарихи, сипаттама, жинақтау, герменевтика, дискурстық талдау әдістері қолданылды. Екінші дүниежүзілік соғыс тұтқынындағы түркістандықтардың қилы тағдырын қарастырған Х.Абдуллин, Қ.Қасеновтардың «Мұстафа мен Мағжан – Тұран елінің даналары» (1993), А.Кәкеннің «Түркістан легионы» (2000), Б.Садыкованың «История Туркестанского легиона в документах» (2002), Х.Оралтайдың «Елім-айлап өткен өмір...» (2005), С.Бекеновтың «Қазақ тұтқыны» (2007), Г.Көкебаеваның «Талқыға түскен тағдыр: түркістандық соғыс тұтқындары» (2023) кітаптары, М.Айтбаевтың әдеби мұрасын «Шер» атауымен жарыққа шығарған У.Қыдырханұлы еңбегінің құндылығы ерекше. Аталған еңбектердің соғыс тұтқынындағы қазақ жауынгер қаламгерлерінің бізге беймәлім ғұмырбаянын, шығармашылық болмыстарын танудағы маңызы орасан зор.

Талқылау мен бақылау. Екінші дүниежүзілік соғыс соғыс тұтқынына түскен ақын-жазушылар тағдыры аса күрделі. Кеңес билігі өз азаматтарынан бас тартып, саяси сенімсіздік танытты. Олар екі жақты қысым мен қысастыққа ұшырады. Бірі – жау тұтқынындағы зорлық-зомбылық болса, екіншісі – адам құқығын аяққа таптап, атақты елу сегізінші статьямен қуғын-сүргінге түсірген озбыр жүйе қиянаты болатын. «Соғыстан кейін неміс тұтқыны болғандарды И.Сталиннің 1941 жылы 16 тамызда қабылдаған «Соғыста жау қолына түскен тұтқындар қасақана әскерден қашқан болып есептелсін...» деген 270-бұйығына сәйкес қатаң жаза күтіп тұрды. Осыны білген легионерлер туған топырағына оралмай, дені шетелде қалып қойды. Бұлардың өмірбаян деректеріне соғыста «хабар-ошарсыз кеткендер» делінді» [1]. Соғыс тұтқынындағы жауынгерлердің бәрі дерлік елге оралған соң РСФСР қылмыстық кодексі 58 бабының әртүрлі тармақтарымен репрессияға ұшырады. Ату жазасына кесіліп, он жыл, жиырма бес жылға бас бостандықтарынан айырылды [2,89].

Соғыс тұтқынындағы аяусыз ұрып-соғу, азапты тергеулер, концлагерлердегі улы газ камераларында көрген қиямет-қайымды атамағанда, елінде түрмеге тоғытатын немесе өлім жазасына кесетін имансыз жүйе үрейі оларды тығырыққа тіреді. Бұл ретте соғыс ақиқатын бұрмалаусыз тануға мүмкіндік беретін тарихи деректі құжаттармен қатар әдеби көркем туындылар соғыс тұтқынының мұң-шер, қайғы-қасіретке толы жан сырының психологиялық қатпарына тереңірек үңілуге мүмкіндік береді. Сондай айтулы тұлғалар қатарында ақын Мәжит Айтбаевтың есімі ерекше аталады. Ақын мұрасын жеке кітап етіп жариялаушы, шығармашылығын зерттеуші У. Қыдырханұлының: «Бүгінгі қазаққа Мәжит Айтбаевтың соғысқа дейінгі өзі де, соғыстан кейінгі ізі де мәлім емес» [3, 13] - деген пікірі ащы шындық. Оның өзіндік себептері жетіп артылады. Біріншіден, әлі де болса

соғыс тұтқындарына қатысты коммунистік идеологияға тән біржақты қасаң көзқарастан толық арыла алмаудамыз. Екіншіден, соғыс тұтқынындағы жауынгерлердің ресми заңнамалық негізде толық ақталмауын баса көрсетеміз. Коммунистік жүйе Гаага, Женева конвенцияларының әлем ммоындаған халықаралық қарарларын қабылдамағаны мәлім. Оның ауыр зардаптарын сан мыңдаған кеңес жауынгері тартты. «Война без пленных не бывает. Эта истина подтверждается многовековой историей. Для любого война плен – позор, скорбь и надежда. В XX в. человечество пережило две глобальные войны. В годы Второй мировой войны плен стал жесточайшим физическим, психологическим и нравственным испытанием для миллионов советских военнопленных, большинству стоил жизни...» [4].

Мәжит Айтбаевтың ақындық қуаттағы шығармашылық тұлғасының қалыптасуы соғыс тұтқынындағы кезеңімен тұспа тұс келеді. Ақынның 1943 жылы Германияның Берлин қаласынан «Абылай» кітабы жарық көрді. Кітап Милли Түркістан комитетінің жанындағы әдеби-ілімі бөлім тарапынан шығарылды.

Жинақта ақынның «Абылай», «Киік зары» дастандары, «Ұлы жолда», «Бүркітші», «Жолаушы», «Жетімдер», «Дәрігер қарындас» балладалары, «Ана», «Арман», «Орамал», «Бұлар бір адам біздердей!», «Философ сөзі», «Баласыз шалдың зары», «Кеңесті тәуіп менімен», «Мен түс көрдім», «Әйелдер», «Түркістан», «Алтай», «Алтай жыры», «Қызыл гүлге», «Күн нұры көпке ортақ деп...», «Үйде туған ұлмын мен...», «Жорық жыры», «Таң жыры», «Бесік жыры», «Күншығыс», «Тілегім», «Емен мен қайың», «Жаным бүгін сағынды», «Қорған», «Күз», «Айдыңды көлді жер еді (Л.У.М.-ға)», «Күрсінеді көгершін», «Сен мендік, мен сендік», «Жырлайын алтын Алтай аясында», «Екі көрініс», «Егіздің әңгімесі», «Жол жыры», «Орда», «Қоңырау», «Көрген түстен көңілім менің жаңылды», «Періштем, тірі бар болсаң... (Вера)», «Достар, болар ма ұмытар кезім», «Алайда, адам заңында...», «Достарым, мен сіздер үшін көтердім» [5] өлеңдері берілді.

М. Айтбаевтың соғыс тұтқыны жылдарында жазылған поэзиясы қаһарманның жан күйзелісі мен азапқа толы ішкі жан жегісіне терең бойлауымен ерекшеленеді. Аса ауыр тағдырды басынан кешкен тұтқын трагедиясы терең психологиялық тебіреніспен жырланады. Өлеңдері бірде шер мен жігер, бірде қайғылы және қайратты сарындармен алмасып жатады. Ортақ ой, ортақ сезім, ортақ көңіл-күй ауанындағы лирикасында ақын пессемистік әуезге салына бермей, ерлікке, өрлікке, азаматтықа шақыратын поэтикалық сарыннан қол үзбейді. Ақын зары елдің зары, әлеуметтің мұңымен бір арнаға түйіседі.

«Абылай» – Мәжит ақынның Мағжанның романтизм дәстүрінде жазылған көркем дастаны. Тәуелсіздікке дейін Қазақстанда беймәлім болып келген дастанның көркемдік сипатын, тақырыптық-идеялық өзегін зерттеушілер Р. Бердібай [6], Ө. Тарақ [7] әділ бағалады. 1943 жылы жазылған туынды 1971 жылы Мюнхенде Хасен Оралтайдың алғы сөзімен қайта басылып шықты [3, 8].

Қазақ сөз өнерінің айтулы өкілдері С.Торайғырұлы, С.Сейфуллин, М.Жұмабайұлы, Ө.Тәңірбергеновтің тарихи туындылардағы Абылай хан бейнесін арнайы зерттеуші Ө.Тарақ ақын Мәжит Айтбаев поэмасының жазылуына Мағжан шығармашылығы тікелей ықпал еткенін екшейді. Ол поэма композициясынан, идеясынан айқын аңғарылатынын түйеді [7, 343].

Мәжит Айтбайұлының «Абылай» дастаны өзара көркем үйлесім, эстетикалық жарасымда өрілетін үш бөлімнен тұрады. «Қарт Алтай, қасиетті ата жұртым, // Жас жаным жабыққанда жеткен бұлтың, // Тебіреніп шексіз, шетсіз жерлерімді, // Ашайын жырмен бүгін көңіл кілтін. // Алтайдың ардагері Абылайды, // Ел үшін алтын таң мен жарық Айды // Жад етіп жырлар болсам, Абылайдың // Аруағы мені қалай танымайды?!» [5, 23] деп тебіренген ақын дастаны прологпен басталады. Прологта ақынның сыршыл сезім иіріміндегі көңіл толқыны мен ұшқыр қиялы тарих көшіндегі ұлттың қилы тарихымен, басты қаһарман Абылай ханның елдік мақсаттағы өршіл мұратымен үйлесімде бейнеленеді. Жарқын өмір, тұлға еркіндігін аңсаудағы романтикалық сарын ақын бетпе бет келіп отырған өмір қайшылығын суреттеудегі реалистік сипатпен табиғи жарасым тауып отырады.

Дастанның бірінші бөлімінде ел шетіне келген жаудың бетін қайтару жолында Шыңғыс тауын мекен еткен Хан Ордасында ел қорғаны ерлерді жинаған Абылай ханның айбыны мен айбары романтикалық пафоста айшықталады. Эстетиканың қаһармандық, асқақтық сынды көркемдік категориялары тарихи тұлғаның дара кейпін сомдауда, психологиялық болмысын сомдауда шебер ұштастырылады. Ақын көркемдік-эстетикалық танымда, тарихи жадымызда Алтай архетипін жаңғыртады. Алтай – исі қазақ баласының қасиетті мекені. Алтай алты Алашты ерлік пен өрлікке ұйыстыратын рух рәмізі. Сондықтан да Мәжит ақынның «Алтайдың ер еліне ел жете ме, // Сарыарқа сүйген елін шерлі ете ме, // Дариға, жер жұмағы Алтайымдай, // Басқа жер мені, сірә, тербете ме?» [5, 24] деп жырлауы заңдылық.

Қанжығалы Бөгенбай, Қаз дауысты Қазыбек би, Жәнібек, Батыр Баян, Бәсентин Малайсары, Атығай ер Жәнеке, Сырғалы Елшібек, Балталы Оразымбет, Ағатай, Ақжол сынды атақты батырлар мен баһадүрлер Абылай ханның ала туының астынан табылады. Абылай хан Ағатай батырды қазақ жеріне қауіп төндіріп отырған жат жұрттық жау мұжық жағына сес көрсету мақсатында қырық батырымен шолғыншы етіп жібереді. Батыр жорығы жалаң кейіпте алынбай, пейзаждық лирикамен үйлесімде беріледі. Дастанда қаһарманның жан әлеміндегі психологиялық тебіреніс саф табиғаттың сұлу көркімен астастырыла беріледі. Ақын ел қорғаны батырлар жорығына бір ғана қазақтың емес, түркі ұланының өрлік рухын дарытады. «Ер түріктің ұланы // Үйде туып, түзде өлер. // Үйде өлу емес мұрады, // Түзде өлуді ізденер!» [5, 30].

Дастанның екінші бөлімінде батыр Ағатайдың ер Ақжолмен мұжық қолымен кескілескен ерлікке толы сұрапыл шайқасы, қырық батырдың қан майданда өрлікпен мерт болуы жырланады. Батыр Ағатайдың ер Ақжолмен жау тұтқынына түскен қайғы мен мұңға толы көңіл ауанын ақын шебер суреттейді. Өзі де жау тұтқынының сергелдеңінде жүрген шерлі ақын дастанның осы бір тартысқа толы сәтінде адам жанының тұңғық сезім иірімдерінің құбылуларын терең психологиялық суреттеулерге құлаш ұрады. Жау қолына түскен батырлардың елдік биіктегі арман-аңсары мен жүрек тербетер көңіл-күйін: «Көз жастан көркем моншақ тағынады, // Қайғыдан қара бешпент жамылады. // Ата-ана, ағайыны, тең құрбысы, // Басшысы Абылайды сағынады... // Ағатай Алтай шыңын көзбен шолып, // Сарғайып семіп барад жүзі солып, // Бір жақтан «тұтқын» деген атқа арланып, // Жас жанын қайғы-қасірет бірдей сорып» [5, 41], - деп толғайды.

Дастандағы психологиялық иірім, тартыс табиғаты отты сезімдегі көркемдік қуатпен шебер өріліп отырады. Ол жаны жаралы, кісілік иірімі сүйіспеншілікпен астасып жатқан мұжық қызының қазақ батырларына үлкен құрметпен қарап, арнайы іздеп келіп, шынайы жанашырлық тантуындағы сезім әлемінің шарпылысынан көрінеді. Өзінің теңіне емес, кемге амалсыз күйеуге беріліп отырған сұлу қыз Ағатай батырға мұңын шағады. Осы бір сәттегі нәзік жанның психологиялық күйін, сезім әлемінің арпалысын сыршыл ақын: «Өлтірсе ертеңгі күн сіздерді егер, // Арғы күн қаралы өмір маған төнер. // Дүнидегі жаңа көрген жас көңілім // Күні өткен қу денеге қалай көнер? // Жылады сұлу сонда жас баладай, // Тағдыры қойғаннан соң масқаралай. // Сұлуға сонда орман үнін қосып, // Шулады жанындағы жас қарағай» [5, 43], - деп кестелейді.

Дастанның екінші бөлімі жау тұтқынындағы Ақжол батырдың дерті үдеп, өмірден өтуімен сабақтас трагедиялық сарынмен тамамдалады. Ақжол батырдың өмірден өтер сәтіндегі елдік өріндегі жан сырына, қаһармандық арман-аңсарына Мәжит ақын өзінің шемен шерін дарытады.

Үшінші бөлім Абылай ханның жауға шолғыншы болып кеткен батырлардан хабардың болмауына алаңдап, батыр Жәнекені қалың қолмен аттандыруы жырланады. Батыр Жәнеке Ағатай қолының жау қолынан мерт болғанын көріп, мұжық жатағын шауып, жаудан кек қайтарады. Мұжық қолы күйрей жеңіледі. Дастандағы драматизмге толы тартыс, трагедиялық шиеленіс Ағатай батырға қол ұшын созған сұлу қыздың өрлігін, мінез даралығын ашуда жаңа бір көркемдік шеберлікпен көрінеді. Елі ойрандалып, ата-анасы шапқыншылар қолынан мерт болған сұлу қыздың мінез ірілігімен көрініп, ақ пен қараны

ажыратып, өтпелі сезім жетегінде кетпей, ар-ұждан жолын таңдауы сүйсіндіреді. Осы бір жан толқытар сәт дастанда: «Халыңды аянышты алғаш көріп, // Бір саған болып еді жаным серік. // Сүйіп ем ұзақ түндер ұйқы көрмей, // Тәңірден бір сен үшін тілеп ерік... // Ал бүгін ұмыт қылдым соның бәрін, // Бірақ та бір сен үшін қайғым қалың. // Өлтірген ата-анамды дұшпанымды // Сүйеге, кешпір, құрбым, бармас арым. // Сүйгендік өтеу үшін борышымды, // Әйткенмен, берем саған қол ұшымды. // Батырым, үзіп менен үмітіңді, // Тауып ал, ата жұртың – қонысыңды!» [5, 55], - деп бейнеленеді.

Дастан эпилогы лирикалық қаһарманның жат елдегі шемен шеріне, қайғы-мұңына құралып, ел мен жерге, өскен ортасына, жақын жандарға деген сағынышымен астасады. Жырақта күйзелген асау жүрек Абылай аруағынан медет табады. Дастанның «Сайра, тіл, зарла, көңіл, осындайда, // Бір уақыт аз да болса тосылмай да. // Аңқыған ащы үнімді есіткендер // Дерт болса жүрегінде қосылмай ма! // Жад етсе егерде кім Абылайды, // Ел үшін алтын таң мен жарық Айды, // Сарыарқа алыбының аруағы // Қалайша жеткіншегін танымайды!» [5, 57]. Дастанның «Шет жерде шерім үдеп, хал тайғалы, // Қайғымен күнім өтіп қартайғалы, // Жалғыз-ақ жүректегі бар арманым // Ауылым астам өскен Алтайдағы» [5, 57], - деген асқақ сезімдегі көркемдік түйін ақынның туған жеріне шексіз сүйіспеншілігімен сабақтасып жатыр.

«Киік зары» дастанының да көркемдік өзегін ақынның қастерлі де қасиетті қазақ жеріне деген сарқылмас сүйіспеншілігі мен махаббаты құрайды. Осынау сарқылмас сағыныш ақын поэзиясының басты леймотиві. «Атасы асқарлардың аялы Алтай, // Саясын Сарыарқа жаяды Алтай. // Қырмызы қызыл гүлді жер жұмағы, // Қарт Алтай, қадірлі Алтай, баяғы Алтай! // Ақ қарлы, ала асқарлы Алтай қандай!? // Көзіме алтын арай Алтай таңдай! // Алтайды аңсай-аңсай алыс жерде, // Жас жаным қайғыменен қартайғандай» [5, 59].

Ақын дастанының әрбір өлең жолынан ел мен жерді аңсаудан туған өксікті шерге толы жан күйзелісі мен торығуы, бас бостандығы мен рух еркіндігіне ұмтылу аңғарылады. «Ел қайда Алтайдағы өз елімдей? // Ер қайда Алтайдағы өз ерімдей? // Алтайда астам өскен кезді ойласам, // Көз жасым ағады Алтай өзеніндей» [5, 59]. Мейірімсіз жауыздың қолынан мерт болған екі лағын жоқтаған қарт киіктей қайғылы ақынның да шері қалың. Ол: «Сарна, күй, зарла, қобыз, жыла, жүрек, // Қоздасын қайғы-қасірет кеудемде үдеп. // Отанның оттай жанған ер ұланы // Жұбансын сендерменен бүгін түлеп» [5, 63], - деген көркемдік сипатта көрініс табады.

Алтайдың кең құздарынан екі лағын іздеген киіктей сыршыл ақын да жүректегі қайғысын, көңілдегі шерін барша табиғи болмысымен ақтарады. Жан толқытар, көңіл тербетер психологиялық көңіл-күй толқыны қатар өріліп, қобыз сарынының зарлы үнімен әсем үндестік тауып жатады. «Қобыздан қоздап шыққан мұңды сарын // Қозғады осылайша киік зары. // Тағы да тартса екен деп, тамсанды кеп // Жасынан зарды сүйген жастық жаным» [5, 65]. Міне, Мәжит ақынның бүркеншік есімі «Қобызшы Қорқыт» екенін ескерсек, дастандағы киік зары, ақын шері қобыз сарынымен поэтикалық жүйеде үндесіп, психологиялық және лирикалық иірім қатпарының жан азасына бойлатады.

Дастандағы қайғылы сарын ақындық үн, азаматтық ұстаным елдік мәселелермен астаса жырланады. Ақын зар мен мұңға, шер мен қайғыға салына бермей, өмір мағынасы неде деген сауалға жауап іздейді. Өмір мәні елінің азаттығы үшін жан беру, қан төгу деп біледі. Дастан оптимистік сарынмен: «Туған жер, жүрсем де шет, жүрек сендік, // Сен үшін аш беліме будым белдік. // Алтайдан аттырмайынша алтыне таңды, // Не болмақ өн бойыма біткен ерлік. // Ел үшін көрсетпесем ойынымды, // Қай уақыт қондырмақпын тойымымды? // Алтайға азат туын тіге алмасам, // Қара жер, әзірлей бер қойыныңды» [5, 66] деп түйінделеді.

«Ұлы жолда», «Бүркітші», «Жолаушы», «Жетімдер» балладаларының ортақ көркемдік желісі – тұтқындағы жанның шер мен шерінен туындайтын азаттық аңсары, ел мен жерге деген сағыныштан өрістейтін сезім күйі, азамат ердің ел алдындағы атқарылатын парызының таразыға тартылуы. Мәселен, «Ұлы жолда» балладасында қан майданда шейіт

болған жауынгердің өз мұратына ақтық демі қалғанша адал болып өткені қаһармандығы жырланады. «...Егер ұлым сұраса, ел үшін өлді дегейсің, // Түркістанның жолында қиындықты көрді де. // Түркістанның жолында майданда шейіт болды де!..» [5, 67].

Қазақ поэзиясының жанрлық сипатын поэма, балладаларымен жаңа бір көркемдік-эстетикалық биікке көтерген ақынның көңіл-күй, табиғат, махаббат лирикаларының әлеуметтік мазмұны терең психологиялық иірімге толы болып келеді. Басынан кешкен өмір соқпағы, тағдыр соққысы әртүрлі сезім-түйсік арқылы бедерленген лирикасының сыршылдығы ерекше назар аудартады. Мәжиттің суреткерлік қарымы «Ана», «Арман», «Орамал», «Мен түс көрдім» өлеңдерінен айқын танылады. Көңіл толқынын, жан тебіренісін, сезім иірімін бейнелеуде қазақтың классик ақыны Мағжан дәстүріне иек артады. Әлем әдебиеті үлгілерінің озық тәжірибесін назарда ұстайды.

«Түркістан», «Алтай», «Алтай жыры», «Жырлайын алтын Алтай аясында» атты табиғат лирикасынан Мағжан дәстүрі, Мағжан поэтикасы сезіледі. Мәжиттің пейзаж лирикасы оның көркемдік-эстетикалық тұғырының асқақтығының дәлелі. Табиғатпен сырласудан туындаған толғаныстарында мұңлы пейзаж, психологиялық қатпары мол сарын астасып жатады. «Пейзаж арқылы оқырман мекен, мезгіл ұғымдарының мәнін ашып, бейнеленіп отырған негізгі идеяны танып, түсіне түседі. Оқиганың қай жерде, қашан, қай мезгілде

болғанын аңғарады [8, 111].

Мағжан ақын атақты «Қорқыт» поэмасында Алтай табиғатын: «Алтайға жер жүзінде тау жоқ жеткен, // Алтайға бетегедей алтын біткен. // Бейіштей алтын Алтай етегінде // Ертеде алаш елі мекен еткен» [9, 6], - деп суреттесе, Мәжит ақын «Алтай» өлеңінде: «Алтайдың аты сұлу, қалпы сұлу, // Алтайдың заты сұлу, салты сұлу. // Алтайдың, аспан сүйген ала асқардың, // Аласыз астам өскен халқы сұлу», - деп толғанады.

Мағжан «Түркістан» өлеңінде: «Балқашты бауырына алған Тарбағатай, // Жоталы, жер кіндігі – Памир, Алай. // Қазығұрт қасиетті тау болмаса, // Топанда Нұқ кемесі тоқтар қалай» [10, 258], - деп толғанса, Мәжит туған жер келбетін: «Алтын Алтай, аялы Алтай, // Балаусалы Балқаш көлмен, // Қарағанды, Қаратаудай, // Орда ордам болған жермен» [5, 81 б.] деген өлең жолдарымен өрнектейді.

Ақынның атажұртқа деген ерекше күйдегі сағынышы: «Туған жер, аялы Алтай атырабы, // Көрнекті гүлдері мен жапырағы. // Көзіме бір көрінбей осындайда, // Жанымды мұң мен зарға батырады!» [5, 83] деген көркем кестелі сөзбен айшықталады.

Мағжан «Анама» өлеңінде «Жан анам – жібек тілді, ақ көңіл, // Жазу болып, шегер болсам ұзын жол, // Шет жерлерде теріс жолдан сақтарға, // Жан балаңа ақ батаңды бере гөр!...» [10, 183], - деп жырласа, Мәжит «Ана» өлеңінде: «Ана отыр егіз ұлдың арасында, // Көз салып егіз туған баласына. // Бірі өліп, бірі тірі, тым қиын іс, // Білмейді ол ұлдары үшін не қыларын, // Білмейді не күлерін, не жыларын, // Жүректің бір жағы жаз, бір жағы қысы» [5, 74], - деп толғайды. Мағжанда ана шет жерлерде жүрген баласына ақ батасын берген болса, Мәжитте сұрапыл соғыстағы егіз ұлдың бірі ажал аранына жұтылған трагедиясы суреттеледі. Мағжан стиліндегі поэтикалық қуат, көркемдік жүйе Мәжиттің «Қызыл гүлге», «Таң жыры», «Орда», «Жаным бүгін сағынды», «Қорған», «Күз», «Айдын көлді жер еді (Л.У.М.-ға)», «Сен мендік, мен сендік» өлеңдеріне тән.

Ақын М. Айтбаев торыққан, қиналған сәттерінде қасиетті жерінен сүйенің, тарихи тұлғалардан медет сұрайды, анасы мен жарымен сыр бөлісіп, жан сырын ақтарады. Ақынның туған жер мен елге, ана мен жарына деген сағынышынан туған «Ана», «Арман», «Орамал» өлеңдерінде сан алуан психологиялық иірі, адам жанының тылсым сырлары суреттеледі. Олар Мағжанның «Анама», «Орамал» өлеңдеріндегі көркем айшықтармен үйлесім тауып жатады. Тұтқын зары, ауыр тағдыры, тіршілік мәні, ұрпақтар, сабақтастығы сынды қамырықты ойлар «Бұлар біздердей», «Философ сөзі», «Баласыз шалдың зары», «Мен түс көрдім» өлеңдерін ерекшелейді. Сыршыл ақын зары ел зарымен, ел шерімен, ел мұңымен бір арнаға түйіседі.

Нәтижелер. Қазақ поэзиясының поэтикалық жүйесіне «Абылай», «Кіік зары» дастандары, «Ұлы жолда», «Бүркітші», «Жолаушы», «Жетімдер», «Дәрігер қарындас»

балладаларымен көркемдік қуат дарытқан ақын әдеби аудармаларымен эстетикалық таным-талғамының биіктігін көрсетті. Ақын неміс әдебиетінің айтулы тұлғалары В.Гетенің «Аңыз», «Көз жасымен жұбану», Ф.Шиллердің «Дүниені бөлісу», Ж.В.Ейсендорфтың «Сағыну», «Сынған балдақ», «Көгілдір көк көрінеді» өлеңдерін түпнұсқадан аударды. Зерттеушілер Мәжит Айтбаевтың тұтқындағы жылдарында неміс тілін үйренгенін жазады. Міне, Мәжит «Қобызшы Қорқыт» бүркеншік есімімен «Милли Түркістан» (Берлин) журналында 1944 жылы жарияланған «Абай (1845-1904)» атты мақаласында ақынның Гетеден жасаған аудармаларына тоқталады. Абай Құнанбайұлы аудармаларының маңызын, көркемдік ерекшелігін: «...Абайдың төл өлең мен аудармаға да күшті екенін көреміз. Түркістан түрік жазушыларының ішінде, Түркістан түрік әдебиетінде Абайдан бұрын Батыс Еуропа әдебиетіне қол сұққан, ол әдебиеттің биік классиктерін Түркістан түрік әдебиетіне таныстырған кісінің болмағаны белгілі. Бұл жөнінде Абайдың орасан зор еңбегін бағаламасқа болмайды. Абай орыс тілін ғана білді, ол сол орыс тілі арқылы Еуропа классиктерінің бағалы шығармаларын аударуға кірісті. Бірақ бір ұлық жазушының шығармасын екінші бір халықтың тілі арқылы аудару аудармада көп кемшілік келтіретінін Абай жақсы білді. Абай аударып отырған жазушылардың тілін білмегенге қынжылады, сондықтан ол Батыс Еуропа классиктеріне көбірек көңіл бөле алмады, өзінің жақсы білетін тілі – орыс тілі болғандықтан, орыс әдебиетіне ол көбірек көңіл бөліп, орыс классиктерінің өз өміріне сәйкес, өз халқының тілегіне сәйкес таңдамалы шығармаларын аударады. Ол шығармаларды, шынын айтқанда, сол шығармалардың авторларынан әлдеқайда көркем әрі мағыналы етіп бере білді» деген пікірін білдірді. Ойын неміс ақыны В.Ф. Гетенің «Über allen Gipfeln ist Ruh» өлеңінің түпнұсқасын Ю. Лермонтов, Абай аударма нұсқалары негізінде дәйектейді [11].

Қорытынды. Мәжит Айтбаев – тағдыры аса күрделі сыршыл ақын. Екінші дүниежүзілік соғыс тұтқынының қапасында жазылған «Абылай», «Киік зары» дастандары, «Ұлы жолда», «Бүркітші», «Жолаушы», «Жетімдер», «Дәрігер қарындас» балладалары, көңіл-күй, табиғат, махаббат тақырыптарындағы лирикасымен қазақ әдебиетінің көркемдік-эстетикалық жүйесін, жанрлық сипатын еселеуге зор үлес қосты.

Ақын поэмалары, балладаларына романтизм әдісіне тән көркемдік бейнелеу тәсілдері тән [12]. Ол классикалық қазақ поэзиясындағы Мағжанның романтизм эстетикасын ұстанып, өміршең дәстүрін жаңғыртты. Абылай хан сынды тарихи тұлғаларды жырлау үрдісіне тың серпін дарытты.

Ақын поэзиясының қазақ әдебиеті тарихындағы айрықша құндылығы – соғыс тұтқыны трагедиясын алғаш рет терең психологиялық тебіреніспен, ішкі жан әлемінің қайшылықты күйін барынша шынайы түрде бейнелеуінде. Бұған дейін қазақ поэзиясында соғыс тақырыбы көбіне ерлік пен батырлық, отансүйгіштік рух аясында жырланып келсе, тұтқындықтағы адам тағдыры, оның рухани күйзелісі мен жан азабы ашық әрі жүйелі түрде көрініс таба қойған жоқ. Осы олқылықтың орнын ақынның тұтқында жүріп жазған лирикалық шығармалары толтырып, ұлттық поэзияға жаңа мазмұндық-эстетикалық кеңістік әкелді.

Ақынның «Ана», «Арман», «Орамал», «Бұлар бір адам біздердей!», «Баласыз шалдың зары», «Мен түс көрдім», «Қызыл гүлге», «Күн нұры көпке ортақ деп...», «Үйде туған ұлмын мен...», «Жорық жыры», «Таң жыры», «Тілегім», «Емен мен қайың», «Жаным бүгін сағынды», «Күрсінеді көгершін», «Көрген түстен көңілім менің жаңылды» сынды өлеңдерінде лирикалық кейіпкердің ішкі жан дүниесі, азаттыққа деген ұмтылысы мен адамдық қадір-қасиетті аяққа таптаған зұлымдыққа қарсылық айқын сезіледі. Бұл туындыларда еркіндікке деген сағыныш пен рухани бостандық идеясы поэтикалық өзекке айналып, ақынның азаматтық позициясын терең танытады. Аталған өлеңдерде тұтқын тағдыры жеке адамның басындағы күйзеліс ретінде ғана емес, тұтас бір адамзаттық трагедия деңгейінде көркем жинақталады. Мәселен, «Ана», «Арман» өлеңдерінде туған жер мен ананы сағыну мотиві арқылы лирикалық кейіпкердің ішкі жан айқайы, рухани жалғыздығы бейнеленсе, «Орамал», «Қызыл гүлге» сияқты шығармаларда бейбіт өмірдің

символдары арқылы соғыс әкелген қасірет пен үмітсіздік астасып жатады. Ал «Бұлар бір адам біздердей!» өлеңінде тұтқындардың да өзге адамдар секілді тіршілік иесі, тағдыр иесі екенін еске салатын гуманистік ой басым.

Лирикалық өлеңдерінде ақынның аса күрделі тағдырынан туындаған мұң-шері, арман-аңсары, қайғы-қасіреті мен жан күйзелісі сұрапыл соғыстың шынайы болмысымен сабақтастықта беріледі. Бұл шығармаларда жасандылық пен пафос жоқ, керісінше, ішкі драматизм, психологиялық тереңдік, шындыққа адалдық айқын аңғарылады. Ақынның жан азабы, торығуы, кей сәттегі үміт отының сөнбеуі – соғыс тұтқынындағы адамның рухани күресін көрсететін көркемдік шешімдер арқылы ашылады.

Осылайша, ақын поэзиясы қазақ әдебиетінде соғыс тақырыбын жаңа қырынан танытып, тұтқын трагедиясын ұлттық поэзияның көркемдік әлеміне енгізді. Оның лирикалық мұрасы адам бостандығы, ар-ождан, рух еркіндігі секілді мәңгілік құндылықтарды алға шығарып, қазақ әдебиетінің гуманистік дәстүрін тереңдете түсті.

Бұл тақырыптың өзектілігі бірнеше қырынан айқындалады:

Біріншіден, соғыс тұтқынында болған қазақ ақын-жазушыларының тағдыры мен шығармашылығы ұзақ жылдар бойы кеңестік идеологияның ықпалынан біржақты бағаланып, тіпті әдеби үдерістен тыс қалдырылды. Тәуелсіздік жағдайында олардың мұрасын қайта қарау – тарихи әділдікті қалпына келтірудің маңызды жолы.

Екіншіден, соғыс тұтқыны трагедиясының поэзияда бейнеленуі адам бостандығы, ар-ождан, рух еркіндігі сияқты әмбебап құндылықтарды алдыңғы қатарға шығарады. Ақынның лирикалық өлеңдері жеке тағдыр арқылы тұтас бір дәуірдің қасіретін танытып, соғыс шындығын терең психологиялық деңгейде ашуға мүмкіндік береді.

Үшіншіден, бұл шығармалар қазақ әдебиетінің тақырыптық және көркемдік аясын кеңейтіп, ұлттық поэзияға бұрын аз қамтылған трагедиялық, экзистенциалдық сарындарды енгізеді. Ақынның тұтқынындағы өмірді суреттеуі қазақ лирикасының көркемдік-эстетикалық мүмкіндіктерін байытады.

Төртіншіден, аталған өлеңдер қазіргі қоғам үшін де маңызды тәрбиелік, рухани мәнге ие. Олар жас ұрпаққа соғыстың шынайы бет-бейнесін, оның адам жанына салған жарасын танытып, бейбіт өмірдің, еркіндіктің қадірін ұғындырады.

Осы тұрғыдан алғанда, ақынның соғыс тұтқынында жазған лирикалық мұрасын зерттеу – қазақ әдебиеттану ғылымындағы өзекті, ғылыми әрі рухани маңызы зор мәселе болып табылады.

Ақын өлеңдерінде ақынның соғыс тұтқынында бастан кешкен ауыр да күрделі тағдырына байланысты туған жан күйзелісі, мұң мен шерге толы сезімдері, орындалмас арман-аңсары мен терең қайғы-қасіреті сұрапыл соғыстың ащы шындығымен астаса суреттеліп, адам жанының рухани трагедиясын айқын танытады.

Әдебиеттер

1. Бекенұлы Қ. Жоғалған жауынгер // Егемен Қазақстан. – 2023. – 19 қыркүйек.
2. Кәкен А. Түркістан легионы. – Алматы: Республикалық баспа-полиграфия орталығы, 2000. – 140 б.
3. Қыдырханұлы У. Шерменде ақын, шексіз мұң // Айтбаев М. Шер. Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 2005. – 268 б.
4. Дембицкий Н.П. Судьба пленных // URL: https://scepsis.net/library/id_1250.html
5. Айтбаев М. Шер. Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 2005. – 268 б.
6. Бердібай Р. Абылай асуы // Абылай.
7. Тарақ Ә. Абылай хан. – Алматы: Қазақстан, 2014. – 496 б.
8. Байтанасова Қ. Лирикадағы пейзаждың қызметі // Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы. – №1, 2018. – 1. Б. – 108-113. URL: <https://ojs.egi.kz/BULLETIN/issue/view/18/25>
9. Жұмабайұлы М. Шығармаларының академиялық толық жинағы. Үш томдық. 2-том. / Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: К. Матыжанов, Т. Әкімова, Ж. Рақыш, Н. Сәрсек. – Астана: Түркі Академиясы, 2023. – 568 б.

10. Жұмабайұлы М. Шығармаларының академиялық толық жинағы. Үш томдық. 1-том. / Томды құрастырып, баспаға дайындағандар: К. Матыжанов, Ж. Рақыш, Н. Сәрсек, Т. Әкімова, – Астана: Түркі Академиясы, 2023. – 688 б.

11. Беймәлім еңбек // Қазақ әдебиеті. – 2015. – 25 тамыз. Латын әліпбиінен аударып, баспаға ұсынған профессор Көшім Есмағамбетов.

12. Аймұхамбет Ж. Mythical symbolism in structure of meta-text Astra Salvensis. – 2021. – P. 199-210. URL: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0.85107032435&origin=resultslist>

А.Б. ШАЛҒЫНБЕКОВА, А.Д. АМРЕНОВ

Павлодарский педагогический университет имени А. Маргулана,
Казахстан, Павлодар

ПОЭЗИЯ МАЖИТА АЙТБАЕВА

Аннотация. В статье рассматриваются литературное наследие, творчество поэта Мажита Айтбаева, представляющее собой уникальное и значимое явление в истории казахской литературы. Анализируются художественная особенность, тематическая проблематика поэзии поэта, дается оценка. В стихах и балладах поэта сочетаются приемы изображения, характерные для эстетики романтизма. Прослеживаются основные темы поэзии, психологическая глубина пейзажной, интимной лирики и ее жизненные, общественно-социальные основы. Раскрываются специфика природы, идейно-тематическая, художественно-эстетическая важность поэзии в литературном процессе казахской литературы, психологизм и своеобразные черты лирики, восхваляющие чувство тоски по Родине, по родной земле, по родным и близким людям. Дается оценка эстетическому своеобразию поэзии, раскрывающей глубину духовного и психологического мира поэта. На основе изучения литературного наследия установлено, что поэзия Мажита Айтбаева с ее яркими жизненными реалиями помогает осознать проблемы войны и плена.

Ключевые слова: Вторая мировая война, военнопленный, Мажит Айтбаев, поэзия, литературное наследие, творчество.

A.B. SHALGYNBKOV, A.D. AMRENOV

A. Margulan Pavlodar Pedagogical University, Kazakhstan Pavlodar

POETRY OF MAZHIT AITBAYEV

Annotation. The article examines the literary heritage, the work of the poet Mazhit Aitbayev, which is a unique significant phenomenon in the history of Kazakh literature, who, by the will of fate, was in military captivity during the Second World War. The artistic peculiarity and thematic problems of the poet's poetry, written during the years of captivity, which were full of thorny paths, are analyzed. An assessment is given that the poet's verses and ballads combine techniques of depiction, characteristic of the aesthetics of romanticism. The main themes of poetry, the psychological depth of landscape, intimate lyrics and its vital, social, public foundations are also traced. The specifics of nature, thematic and ideological, artistic and aesthetic importance of poetry in the literary process of Kazakh literature, psychologism and unique features of lyrics praising the feeling of longing for the Motherland, for the native land, for relatives are revealed. An assessment is given to the aesthetic originality of poetry, which reveals the depth of the spiritual and psychological world of the poet. Based on the study of literary heritage, it was established that the poetry of Mazhit Aitbaev with its vivid life truths helps to comprehend the real problems of war, the problems of a poet who was prisoner of war.

Keywords: Second World War, prisoner of war, Mazhit Aitbayev, poetry, literary heritage, creativity.

References

1. Bekenuly Q. Joǵalǵan jauynger // Egemen Qazaqstan. – 2023. – 19 qyrküiek.
2. Käken A. Türkıstan legıony. – Almaty: Respublikalyq baspa-poligrafıa ortalyǵy, 2000. – 140 b.
3. Qydyrhanuly U. Şermende aqyn, şeksız mün // Aitbaev M. Şer. Şyǵarmalary. – Almaty: Jazuşy, 2005. – 268 b.
4. Dembiski N.P. Südba plennyh // URL: https://scepsis.net/library/id_1250.html
5. Aitbaev M. Şer. Şyǵarmalary. – Almaty: Jazuşy, 2005. – 268 b.
6. Berdıbai R. Abylai asuy // Abylai.
7. Taraq Ä. Abylai han. – Almaty: Qazaqstan, 2014. – 496 b.
8. Baitanasova Q. Lirikadaǵy peizajdyń qyzmeti // Eurazia gumanitarlyq institutynyń Habarşysy. – №1, 2018. – 1. B. – 108-113. URL: <https://ojs.egi.kz/BULLETIN/issue/view/18/25>
9. Jımabaiuly M. Şyǵarmalarynyń akademialyq tolyq jınaǵy. Üş tomdyq. 2-tom. / Tomdy qūrastyryp, baspaǵa daiyndaǵandar: K. Matyjanov, T. Äkimova, J. Raqys, N. Särsek. – Astana: Türkı Akademiasy, 2023. – 568 b.
10. Jımabaiuly M. Şyǵarmalarynyń akademialyq tolyq jınaǵy. Üş tomdyq. 1-tom. / Tomdy qūrastyryp, baspaǵa daiyndaǵandar: K. Matyjanov, J. Raqys, N. Särsek, T. Äkimova, – Astana: Türkı Akademiasy, 2023. – 688 b.
11. Beimälim eńbek // Qazaq ädebieti. – 2015. – 25 tamyz. Latyn älipbiinen audaryp, baspaǵa üsynǵan profesor Köşim Esmaǵambetov.
12. Aimühambet J. Mythical symbolism in structure of meta-text Astra Salvensis. – 2021. – P. 199-210. URL: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.085107032435&origin=resultslist>

Авторлар туралы мәлімет:

Шалғынбекова Аяужан Бауыржанқызы – Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің докторанты, Павлодар, Қазақстан.

Шалғынбекова Аяужан Бауыржановна – докторант Павлодарского педагогического университета имени А. Марғұлана, Павлодар, Казахстан.

Shalgynbekova Ayauzhan Bauyrzhanovna – doctoral student of A.Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan.

Амренов Адилбек Дәуітбекұлы – филология ғылымдарының кандидаты Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің доценті, Павлодар, Қазақстан.

Амренов Адилбек Даутбекович – кандидат филологических наук, доцент Павлодарского педагогического университета имени А. Марғұлана, Павлодар, Казахстан.

Amrenov Adilbek Dautbekovich – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of Philology A. Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan.